

Н. М. Березюк,
гол. бібліограф ЦНБ ХДУ

К.І. Рубинський і його доба

Костянтин Іванович Рубинський... Ім'я це відоме досить вузькому колу спеціалістів. За радянських часів його праці не видавались і давно стали бібліографічною рідкістю. Майже немає посилай на його роботи і в науковому обігу.

Тоталітарна машина мала великий досвід не тільки фізичного, але й морального знищення інтелігенції, знищення замовчуванням. Імена багатьох кращих представників інтелігенції України на довгі роки пішли в небуття і лише зараз вони повертаються історії.

Серед них — ім'я Костянтина Івановича Рубинського, з діяльністю якого пов'язане становлення і розвиток українського бібліотекознавства наприкінці ХІХ — поч. ХХ століття. Його наукові інтереси були різнобічними: історія бібліотечної справи та її організація, бібліотекознавство як наука і бібліотечна освіта, проблеми педагогіки і охорони дитинства, переклади класичної французької літератури українською мовою тощо. Але головною справою його життя була бібліотека Харківського університету.

Народився К. І. Рубинський в м. Балта Подільської губернії (нині Одеська область) 13 травня 1860 року.*

Батько його, Іван Демидович (1811 р.), за походженням «из священнических детей», виховувався в Курській духовній семінарії. У 1831 р. він призначений на військову службу. Почавши її рядовим, завершує військову кар'єру підполковником 126-го Пензенського піхотного Рильського полку.

Початкову освіту К. І. Рубинський здобув у Корочанській та Ніжинській гімназіях. 1878 року вступив до Ніжинського історико-філологічного інституту, звідки у 1883 р. перевівся на 4 курс історико-філологічного факультету Харківського університету, де мав змогу слухати лекції таких професорів, як О. Потебня, Д. Багалій, М. Сумцов, А. Кирпичников, М. Петров та ін. В університеті Рубинський отримував стипендію Міністерства освіти, яка зобов'язувала його віддати набуті знання педагогічній діяльності.

Закінчивши університет у 1885 р. зі ступенем кандидата і званням вчителя історії і географії, Рубинський вчителює

* Довідка Російського державного військово-історичного архіву від 20.01.97 р. № 32.

в жіночій гімназії «Філіпс» у Харкові, а згодом у Пензенському реальному училищі та в Пензенській гімназії. Переконавшись у тому, що головною причиною низької успішності дітей бідняків були незадовільні домашні умови, молодий вчитель почав збирати нужденних учнів вечорами в училищі, де вони додатково навчалися під його керівництвом. Поступово до Рубинського приєдналися інші вчителі, створилися безкоштовні вечірні курси для невстигаючих учнів міста.

Але стан викладання, особливо ставлення вчителів до учнів, не задовольняли молодого вчителя. Рубинський залишає педагогічну діяльність, яка відіграла неабияку роль в його подальшому житті. Саме вона зумовила його незмінний інтерес до проблем навчання і виховання дітей, дитячого читання, проблем співвідношення бібліотеки і школи. Пізніше ці питання він розглядатиме в своїх бібліотекознавчих дослідженнях, у статтях, які публікуватимуться в часописах «Шлях освіти», «Друг дітей».

Наприкінці 1893 року Рубинський повертається до Харкова і з 16 лютого 1894 року обіймає посаду помічника бібліотекаря університету. Фонд бібліотеки, що активно поповнювався за рахунок пожертвувань меценатів, нараховував на той час близько 150 тис. од. зб. Майже за століття існування фонду в ньому були зібрані цінні колекції книг: інкунабули, палеотипи, книги сімнадцятого-вісімнадцятого століття, видання Івана Федорова, книги Петрівської епохи, прижиттєві видання класиків літератури і науки, багато іноземної літератури.

Але бібліотека, керована, відповідно до Статуту, університетськими професорами, необізнаними з бібліотечною справою і здебільшого обтяженими цими обов'язками, переживала важкі часи. Великі, понад 40 тис. од., нерозібрані фонди, відсутність завершених каталогів та приміщень для читачів, недосконалість обліку і розташування фонду призводили до неможливості користування ними. Не сприяли розвитку бібліотеки і мізерні штати, відсутність кваліфікованих фахівців. Досить сказати, що за перше століття існування штат бібліотеки збільшився з 3 чоловік (1801р.) до 5 (1890р.)!

Але ці труднощі не зупинили Рубинського, сповненого рішучості змінити становище на краще. Сумлінним відношенням до роботи, любов'ю до книги і бібліотеки, професійним підходом до справи молодий помічник бібліотекаря все більше привертає до себе увагу Ради університету. Вже у 1897 р. імператорським указом він нагороджується «за усердие в труде...» орденом Святого Станіслава третього ступеня.

1898 року К. І. Рубинський призначається виконуючим обов'язки бібліотекаря, а 1 січня 1900 р. — бібліотекарем Харківського університету. Саме під його керівництвом у ці роки було завершено складання алфавітного і систематичного каталогів, оброблені і відображені в каталогах недоступні для читачів протягом 70 років «нерозібрані фонди», встановлені регулярні книгообмінні зв'язки з вітчизняними та закордонними науковими

організаціями. Вперше можливість користуватись фондами фундаментальної бібліотеки отримали студенти.

Бажаючи знайомити читачів з новими придбаннями бібліотеки, К. І. Рубинський починає друкувати каталоги дарчих приватних колекцій: П. П. Джунковського (1897 р.), І. П. Сокальського (1898 р.), Б. Г. Філонова (1912). Новим напрямком роботи бібліотеки стало видання з 1901 р. каталогів щорічних надходжень книг (за півріччями). Вони роздавались викладачам університету, а також надсилались науковим і громадським установам Харкова.

У зв'язку з інтенсивним зростанням книжкового фонду університет все гостріше відчуває необхідність у розширенні бібліотечних приміщень. Завдяки наполегливості Рубинського, Рада університету приймає рішення про будівництво нового приміщення бібліотеки. Випускник Петербурзької Академії мистецтв В. В. Величко розробляє проект нової споруди університетської бібліотеки, будівництво якої було розпочато у 1900 р. і завершено у 1902 р. Це була одна з перших в Україні і перша у Харкові спеціальна бібліотечна споруда з величним читальним залом на 250 місць, необхідними службовими приміщеннями і книгосховищем з металевими конструкціями. Одночасно було переобладнане старе книгосховище, в якому встановлено перший книгопідйомник.

Розуміючи складність реорганізації фонду бібліотеки, Рада університету 1902 року відряджає Рубинського для вивчення досвіду роботи бібліотек Москви, Петербурга, Юр'єва, Варшави, Києва. Він ознайомився з діяльністю 25 бібліотек і, перш за все, університетських, ретельно вивчив їх досвід перенесення книг у нові книгосховища. Повернувшись до Харкова, Рубинський одночасно із звітом про відрядження подає проект перенесення, розміщення фонду і організації роботи бібліотеки в нових умовах, який був прийнятий Радою університету.

Не припиняючи обслуговування читачів, співробітники бібліотеки, штат якої зусиллями К. І. Рубинського налічував вже 17 чоловік, рекаталогізували, перешифрували фонди, перенесли і розмістили їх у новому книгосховищі. Все це дозволило, нарешті, організувати роботу бібліотеки у відповідності з найсучаснішими на той час вимогами.

У 1902 р. за поданням Ради університету бібліотекар Рубинський нагороджується орденом Святої Анни третього ступеня.

З метою вдосконалення роботи бібліотеки Рада університету доручає Рубинському вивчити досвід роботи бібліотек Західної Європи. 1905 року він відвідує провідні бібліотеки Парижа, Берліна, Мюнхена, Цюриха, Відня, Женеви, Лозани, Берна та інші. З доповіддю «Положение вопроса о библиотечном персонале в Западной Европе и у нас» Рубинський виступає на засіданні бібліотечної комісії університету: «Благодаря письму к консулам, которым снабдил меня университет, двери всех библиотек гостеприимно открывались передо мною, библиотекари всюду охотно

знайомили мене с устроєм своїх библиотек... Показать все достоинства иностранцу-библиотекарю, казалось, доставляло им большое удовольствие...» [24, с.13].

Порівняння бібліотек Західної Європи з вітчизняними академічними бібліотеками приводить його до висновку, що академічні бібліотеки доти будуть мати вади, які гальмують розвиток їхньої діяльності, до тих пір не одержать необхідного устрою, доки вивчення бібліотечної справи не стане, як у Західній Європі, обов'язковим для бібліотечного персоналу. Залучення до бібліотек кращих сил стане можливим лише тоді, коли поліпшиться матеріальний стан службовців бібліотек, а персонал їх буде поповнюватись особами, що одержали професійну підготовку.

Висновки цієї доповіді К. І. Рубинського привернули увагу Товариства Бібліотекознавства, на запрошення якого він виступив у Петербурзі зі спеціальною доповіддю 22 листопада 1908 р.

До питання про необхідність професійної підготовки бібліотекаря він повертається знову у статті «Причины неустройства наших академических библиотек», яка була опублікована в друкованому органі Товариства Бібліотекознавства — журналі «Библиотекарь» у 1910 році.

Виступи і публікації Рубинського дедалі більше привертають увагу фахівців і наукової громадськості. У 1910 р. бібліотекар Харківського університету К. І. Рубинський на запрошення Ради прочитав власний курс бібліотекознавства в Петербурзькому університеті.

Визнаючи стан бібліотек Росії надзвичайно складним, а питання, порушені Рубинським, дуже важливими для подальшого розвитку бібліотечної справи, Товариство Бібліотекознавства вирішує поставити їх на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи.

З'їзд відбувся в Петербурзі з 1 до 7 червня 1911 року. К. І. Рубинський бере участь у роботі з'їзду як товариш голови секції державних, академічних і спеціальних бібліотек, котру очолював видатний бібліотекознавець, бібліотекар Московського університету А. І. Калішевський.

Доповідь «Положение библиотечного дела в России и других государствах» була прочитана Рубинським на першому публічному зібранні з'їзду в перший день його роботи після офіційних привітань. Глибокий аналіз стану бібліотек Росії на прикладі академічних, державних, громадських, народних міських та сільських бібліотек, обізнаність зі станом бібліотечної справи в інших державах, широкий діапазон поставлених у доповіді питань, той факт, що доповідь практично відкривала ділову частину з'їзду, свідчать про визнання організаторами з'їзду авторитету Рубинського. Відомий бібліотекознавець, бібліотекар Миколаївської Військової Академії (СПб), секретар академічної комісії з'їзду С. Масловський згодом так охарактеризує його: «К. И. Рубинский, заслуженно считающийся одним из лучших знатоков библиотечного дела в России» [82, с. 297].

Доводячи необхідність визнання бібліотечної справи справою державного значення, Рубинський порушує у доповіді ще одне принципово важливе для вітчизняного бібліотекознавства питання — про бібліотечний персонал.

Основні аспекти цієї проблеми розкривала «Записка по вопросу о мерах, необходимых для улучшения постановки библиотечного дела в академических библиотеках», яка була підготовлена Товариством Бібліотекознавства. Проект її, за дорученням Товариства, склали К. І. Рубинський і бібліотекар С.-Петербурзького політехнічного інституту Є.Н.Добржинський, якого для цієї роботи було відраджено до Харкова. Цей документ обґрунтовував самостійність бібліотечної професії, необхідність спеціальної підготовки бібліотечного персоналу. «Записка...» передбачала створення кафедр бібліотекознавства і бібліографії при двох університетах (у С.-Петербурзі і Харкові), запровадження бібліографії до курсу університетського викладання, вважаючи ці заходи здатними забезпечити теоретичну підготовку бібліотекарів академічних бібліотек. Були розроблені питання щодо стажування фахівців, порядку заміщення бібліотечних посад, форми навчання і матеріального стану бібліотекарів. По кожному пункту документа розгорнулись на з'їзді жваві дискусії.

Не всі положення «Записки...» були прийняті з'їздом. Мабуть тому, що вони були розроблені талановитими, далекоюсяжними бібліотекознавцями, які випередили свій час. Але історичне значення Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи полягає в тому, що вперше в історії вітчизняного бібліотекознавства було чітко окреслено статус бібліотекаря, а професія визнана як особлива, «вчена», що потребує спеціальної освіти. Саме з I Всеросійського з'їзду, на наш погляд, починається відлік історії вітчизняної бібліотечної освіти. Можна уявити, що відчував тоді К. І. Рубинський, вся діяльність, всі зусилля якого були спрямовані на боротьбу за формування в суспільній свідомості гідного ставлення до професії бібліотекаря.

Зацікавила і викликала дискусію друга його доповідь на з'їзді «Библиотечные комиссии в академических библиотеках». На її основі були прийняті конструктивні рішення.

Але повернемося трохи назад, до Харківського університету початку XX століття, коли він наближався до свого першого столітнього ювілею (1805–1905). Створюється історія університету, окремих факультетів і навчально-допоміжних підрозділів. Душею цієї роботи був професор Д.І.Багалій. У 1907 р., безумовно, під впливом останнього, виходить друком історичний нарис К. І. Рубинського «Библиотека Харьковского университета за 100 лет её существования. 1805–1905 гг.» — перша і єдина праця історика і бібліотекознавця, що залишила нам докладний опис діяльності найстарішої університетської книгозбірні України.

Маючи широке уявлення про стан бібліотечної справи в Росії і Західній Європі, чималий досвід практичної діяльності, Рубинський вважає своїм громадянським обов'язком звернути увагу

наукової громадськості на проблеми вітчизняного бібліотекознавства. 22 листопада 1909 р. він виступає в актовому залі університету з публічною лекцією «Культурная роль библиотеки и задачи библиотекведения».

Розглядаючи бібліотеку як «... фактор человеческой культуры, ... как капитал, и притом самый ценный капитал каждой страны, капитал, в который вложено всё знание человечества», Рубинський вважає, що необхідна наука, яка б займалася вивченням цього капіталу. Така наука існує. Вона називається «бібліотекознавство» [25, с.5].

Рубинський впевнений, що бібліотекознавство треба включити до числа університетських наук, що університет має прийти на допомогу цій науці, відвести належне місце вивченню минулого бібліотеки і книги, дослідженню значення бібліотеки як фактора культури, фактора людського прогресу. Виступ мав широкий резонанс і в Харкові і за його межами.

Пізніше, у 1910 р., ця доповідь була прочитана Рубинським на запрошення і на зборах Товариства Бібліотекознавства в С.-Петербурзі.

У 1910 р. Харківський університет, громадськість міста відзначили тридцятиріччя наукової та педагогічної діяльності видатного історика України, професора Дмитра Івановича Багалія. На засіданні історико-філологічного товариства, присвяченого цій події, з доповіддю «Значение Д.И.Багалей в истории библиотечного дела» виступив К. І. Рубинський. Він першим серед бібліотекознавців висвітлив неоціненний внесок Д. І. Багалія у розвиток бібліотечної справи і бібліографії, визначив його видатну роль в історії бібліотеки Харківського університету, в становленні Харківської громадської бібліотеки. Костянтин Іванович, таким чином, ще на початку двадцятого століття поставив проблему «Вчений і бібліотека», розв'язання якої назавжди виключило б сумніви щодо місця бібліотеки в суспільстві.

У 1912 р. бібліотекаря Харківського університету К. І. Рубинського нагороджено орденом Святої Анни другого ступеня.

Останні за часом відомі нам свідчення про його діяльність залишив бібліотекар Новоросійського університету П. С. Шестериков у своїй книзі «Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России».

Бажаючи з'ясувати стан бібліотеки свого університету в порівнянні з такими ж бібліотеками інших університетів Росії, Шестериков влітку 1913 р. особисто ознайомився з роботою бібліотек у найбільших університетах і наукових закладах Росії. Він заздалегідь розіслав в усі бібліотеки анкету, що містила 88 запитань, які стосувалися організації їх роботи. Ось що пише П.С.Шестериков про свій візит до Харкова: «... Отправился в университет и застал библиотекаря К. И. Рубинского, который обстоятельно ознакомил меня с библиотекой. Благодаря его чрезвычайной любезности, я получил ответы на мои анкетные вопросы... столь обстоятельные, что все дело постановки рисуется мне как на ладони» [101, с.141].

Подаючи статистичні відомості про бібліотеку, фонд якої нарахував на 1913 р. 264 304 од. зб., він відзначає, що в бібліотеці існує конкурсна система заміщення вакантних посад, чіткий розподіл обов'язків між службовцями, який забезпечує, на думку К. І. Рубинського, ретельне їх виконання. Саме з його приходом серед служителів бібліотеки вперше з'явилось чотири жінки, яких було прийнято до бібліотеки після складання особливого екзамену. На той час це було винятком. Зі слів Рубинського, наведених в описові Шестерикова, «продуктивність роботи лиц женского пола не меньше, чем продуктивность работы мужчин, и нет основания закрывать им доступ к штатным должностям в библиотеке» [101, с.155].

На жаль, у зв'язку з тим, що архів Харківського університету було знищено в роки Великої Вітчизняної війни, матеріалів про діяльність К. І. Рубинського в останні передреволюційні роки не збереглося.

Другий, пореволюційний її період, не був досліджений. Подальша біографія К. І. Рубинського відтворювалась нами шляхом вивчення спеціальної і місцевої періодики, окремих документів, що збереглися в архіві бібліотеки університету, місцевих і державних архівах, його робіт цього періоду, спогадів доньки — Антоніни Костянтинівни.

Наші відомості про становище бібліотеки університету у 1917 році дуже обмежені. Бібліотекарі, налякані артобстрілами міста, погромами, залишили бібліотеку. Рубинський, який володів дев'ятьма мовами, мав неодноразову можливість емігрувати, але не залишив своєї бібліотеки. Довгий час він був її єдиним штатним працівником. У буремному 1917 р. він навіть жив у бібліотеці. Міська Рада доручає йому очолити бібліотеку, відновити її роботу. Він стає першим директором бібліотеки Харківського університету в найважчі, драматичні роки її пореволюційного існування.

20–30-і роки нашого століття — «біла пляма» в історії бібліотечної справи. Про те, що дійсно відбувалося у ці роки в бібліотеках, особливо наукових, нам майже нічого невідомо. Тим, хто замислюється над історією українського бібліотекознавства, над нашим минулим, ясно, що події того часу розвивались зовсім не так, як десятиліттями повторювалося в нашій бібліотекознавчій літературі. Історикам бібліотечної справи ще доведеться розібратись, що ж дійсно відбувалося у той час в бібліотеках, по яких теж пройшла безжалісна репресивна машина. Доля Рубинського — одна з багатьох, хто зазнав її страшної сили.

У 1917–1919 рр. бібліотека разом з університетом важко переживає зміну режимів в Україні, внаслідок чого університет опинився практично без фінансування. Розуміючи необхідність об'єднання бібліотекарів заради їх захисту в скрутні часи, заради збереження фондів, Рубинський разом з бібліотекарем Харківської громадської бібліотеки О. І. Прозоровською у 1918 р. створює в Харкові професійне об'єднання бібліотечних працівників

міста. Очоливши його, він розробляє Статут, займається його реєстрацією. Це було одне з перших професійних бібліотечних об'єднань України, яке налічувало 35 працівників. Проте за нестачею коштів воно припинило своє існування.

У 1918 р., незважаючи на холод і голод, до бібліотеки повертаються співробітники, починається обслуговування читачів. У цей винятково важкий час в умовах масового розкрадання і знищення бібліотек К. І. Рубинському вдалося не тільки зберегти фонд університетської бібліотеки, але й збільшити його за рахунок приватних колекцій і бібліотек громадських установ. У перші роки радянської влади до бібліотеки надійшло близько 200 тис. книжок. Розпорядженням місцевої влади в Харкові створюється комісія з порятунку бібліотек емігрантів, до складу якої входить і К. І. Рубинський. Одночасно йому доручається завідування складом книг, конфіскованих у емігрантів. Майже всі бібліотеки професорів переведено до університетської бібліотеки на зберігання. Рубинський складає списки книг, розподіляє їх між повітовими, районними, науковими бібліотеками. Найцінніші з них надійшли до бібліотеки університету, збагатили фонди Харківської громадської бібліотеки. Ця трудомістка і відповідальна робота відбирала у Рубинського багато сил і часу. Згодом вона ж стала предметом важких політичних звинувачень на його адресу.

1920 року в Україні починається реорганізація вищої освіти. Знищувалась, як архаїчна, стара вища школа.

На кінець 1920 року на базі Харківського університету створюється Академія теоретичних знань, яка вже через рік безславно закінчила своє існування. Натомість у травні 1921 року організовується Харківський інститут народної освіти (ХІНО) з двома факультетами: соціального виховання і професійної освіти. Пізніше були відкриті ще два факультети: у 1923 році — робітфак, а у 1925 — політосвітний. Останній — з відділами клубної, бібліотечної і антирелігійної роботи — у 1929 р. перетворився на інститут політичної освіти, який і став прямим попередником майбутнього бібліотечного, а потім першого вузу культури в Україні.

З ліквідацією університету бібліотека залишається без своєї «альма-матер», без фінансування. Наркомосвіти переводить її у своє підпорядкування, проголошує загальнодоступною, публічною, надає нову назву «Центральна науково-учбова бібліотека». У такий спосіб реалізується ленінський декрет 1920 р. «О централизации библиотечного дела в стране».

У 1921 р. Рубинський за дорученням Наркомосвіти бере участь в комісії для складання інструкцій для районних бібліотек. Разом з М. О. Габель розробляє нову десятимальну систему, пристосовуючи її до вимог педагогічної бібліотеки. Після затвердження нової системи було поставлене завдання підготовки кадрів для її впровадження. Рубинський, який і до революції викладав бібліотечну справу на курсах, що їх створило земство,

на курсах Товариства грамотності, починає викладати історію бібліотечної справи та практичне бібліотекознавство в системі курсів, створених Наркомосом, а також на курсах бібліотекарів червоноармійських бібліотек. Центральна науково-учбова бібліотека починає переіндексацію свого фонду згідно з новою системою класифікації.

У 20-і роки перед науковими бібліотеками постають нові суспільно-політичні завдання. Політосвітній ухил роботи академічних бібліотек викликав перенесення в них, мало не механічно, всіх форм бібліотечної активності, які тільки знала масова політосвітня бібліотека.

Мовчазно протидіючи новим вимогам офіційної влади до наукових бібліотек, Рубинський, людина надзвичайно скромна і стримана, не може вписатися в «будні великих строек...». Саме в цей час, в період активізації бібліотечної справи в Україні, він стоїть осторонь ідеологічної боротьби, що розгорнулася в перші пореволюційні роки з багатьох питань суспільного життя. Мабуть, з цим пов'язане те, що відомий бібліотекознавець не запрошується для участі в спеціальних нарадах, конференціях, не друкується в спеціальних виданнях. Його досвід і знання виявляються не потрібними, він опиняється в зоні замовчування на довгі роки.

У 1923 році починається чистка соціального складу наукових установ, їх пролетаризація. Безпартійна наукова інтелігенція на керівних посадах замінюється членами партії. Бібліотеки заповнюються керівниками, які нічого спільного не мають з бібліотечною справою. З анкетного листа для Наркомосвіти, складеного власноручно Рубинським у 1926 році, який було виявлено нами у Державному архіві вищих органів влади у м. Києві (фонд 166, опис 12, спр. 3474), ми довідалися, що посаду керівника бібліотеки він займав з 1900 р. до 1922 р., коли його «було зміщено з посади завідувача» і переведено на посаду старшого бібліотекаря. Цей документ підтвердив наше припущення, що Рубинський потрапив у сумнозвісну смугу переслідування безпартійної інтелігенції. На І-й Всеукраїнській нараді працівників книги (Харків, листопад 1923 р.) ЦНУБ представляла директор О. Ольховська.

У 1925 році на 1-й Конференції наукових бібліотек у Києві в доповіді представника Укрнауки В. Дубровського вперше висловлюється ідея об'єднання колишніх університетських і публічних бібліотек в Україні. Рубинський першим підняв свій голос на захист найстарішої університетської бібліотеки. Тільки за один 1928 рік він публікує чотири газетні статті, в яких доводить недоцільність такого об'єднання. «117 лет собирали учёные университета свою библиотеку, создалась библиотека, которой может гордиться Харьков. Разделить библиотеку не трудно, хотя это и потребует значительных затрат. Но, ликвидировав ее, мы лишимся концентрированной научной библиотеки, где каждый ученый, каждый интересующийся тем или иным вопросом

мог бы найти себе соответствующую книжку. Не в интересах науки ломать библиотеку», — писав Рубинський [44]. Починається багаторічна дискусія про долю однієї з найстаріших українських бібліотек. Висуваються проекти об'єднання бібліотеки з бібліотекою ім. В. Г. Короленка, ліквідації її як самостійного закладу і передачі фондів новоствореним вузам. На довгі 8 років над бібліотекою нависає загроза знищення як самостійного науково-освітнього закладу.

Незважаючи на це, колектив продовжує працювати. Кількість читачів збільшилась порівняно з 1917 р. у 10 разів, зареєстровано більше 100 тис. прим. літератури, що була передана до її фондів у 1917–1918 рр., але ще багато залишилось незареєстрованої, і це дуже гнітить Костянтина Івановича.

Звільнившись від виконання адміністративних обов'язків, К. І. Рубинський має змогу присвятити свій час літературній роботі. В часописах «Шлях освіти» та «Друг детей» він вміщує низку статей-рефератів з педагогічних питань та питань у справі охорони дітей. Здійснюючи свою давню мрію, К. І. Рубинський починає роботу над перекладами творів французьких письменників з оригіналу на українську мову. В період з 1928 до 1930 р. вийшли друком кілька романів Золя у його перекладі, високо оцінені критикою. Переклади були суттєвою матеріальною підтримкою для сім'ї Костянтина Івановича у ті скрутні часи.

В бібліотеці удосконалюється її структура. У 1926 р. створюється бібліографічний відділ, довідкове бюро, марксівський кабінет. Розробляється нова інструктивно-нормативна документація. В архіві ЦНБ зберігаються складені К. І. Рубинським «Інструкція служачим ЦНБ», колективний договір, у кожному пункті яких турбота про бібліотекаря, його працездатність, здоров'я, підвищення кваліфікації тощо.

Розуміючи необхідність підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, а також обставини, за яких фахівців наукових бібліотек практично не готували, Рубинський у 1926 р. організовує в бібліотеці семінар з бібліотекознавства, який він очолював до кінця свого життя.

Вражає програма семінару, широта інтересів і професійна ерудиція його керівника, про що свідчить тематика його доповідей: «Завдання бібліотекознавства», «Історія книги в Росії», «Революція в бібліотечній справі в Німеччині», «Раціоналізація роботи в наукових бібліотеках і консерватизм бібліотечних працівників» тощо.

В 1927 р. наукова бібліотека відзначила 40-річчя педагогічної, наукової і бібліотечної діяльності К. І. Рубинського.

7 листопада 1927 року відбулося урочисте засідання Ради Всенародної бібліотеки України, присвячене першому десятиліттю її існування. З доповіддю виступив керівник відділу Укрнауки Наркомосвіти В. Козловський, який почав свою доповідь з такої фрази: «Ми можемо твердити не без підстави, що бібліотекознавство на Україні до революції не існувало: у нас не було

ні організованих осередків, ні навіть окремих осіб, котрі віддавались би студіям над тим, чи повинні бути бібліотеки на Україні, як проводити в них справу. Не існувало українського бібліотекознавства, то, значить, не впроваджено бібліотекознавчих студій, бо людей, які студіювали ці проблеми в суто науковій установі, майже не було, і такі постаті, як К. І. Рубинський, були рідкими явищами» [115, с. 1]. Погодитись з цим твердженням не можна. Праці К. І. Рубинського і Л. Б. Хавкіної, просвітня діяльність Христини Алчевської, праці фахівців Одеської наукової бібліотеки, Новоросійського та Київського університетів свідчать, що українське бібліотекознавство існувало і до радянських часів.

До періоду 30-х років належать неопубліковані, частково незавершені, статті К. І. Рубинського, рукописи яких зберігаються у відділі рідкісної книги нашої бібліотеки. Серед них «Размещение книг в библиотеке», «Деятельность библиотечного кружка при ЦНБ в 1926 году», «Библиотека и руководство детским чтением», «Не можна відкладати на довгий час наукову організацію праці по наукових бібліотеках» та ін.

На жаль, залишилась незавершеною велика монографія, над якою К. І. Рубинський працював усі пореволюційні роки «История русской библиотеки в дореволюционное время. Очерки» (близько 200 сторінок), яка чекає на свого дослідника. Характеризуючи університетські, академічні, публічні, народні бібліотеки, читальні, автор показує, як із зростанням суспільної свідомості розвивалась бібліотечна справа, підносилось значення бібліотеки. Як практично в усіх роботах Рубинського, червоною ниткою проходить головне, на думку автора, питання — про значення бібліотекаря, повагу та піклування про нього, необхідність створення системи підготовки бібліотечних фахівців.

Кінець 20-х — початок 30-х років — найдраматичніший для наукової бібліотеки колишнього університету період. В зв'язку з реорганізацією університету, відокремленням факультетів і створенням на їх базі нових навчальних і наукових закладів столиці України, згідно з розпорядженням Наркомосвіти бібліотека передає їм літературу. Йде організоване розтягування її безцінного фонду. Листом (фактично наказом) Укрнауки від 29.09.1929 р. бібліотека передає інституту ім. Т. Г. Шевченка, що відкрився у Харкові, 63 рукописи, у тому числі рукописи Шевченка, Пушкіна, Добролюбова, Лермонтова, Котляревського, Сковороди, а також надзвичайно цінні для Харківського університету «Бумаги об основании университета», «Дело Правления Харьковского университета о Каразине», «Прощение Каразина», що прояснювали «справу Каразіна», який потрапив у немилість до імператора настільки, що навіть не був запрошений на відкриття університету, створеного завдяки його ініціативі і зусиллям. Можна уявити той біль, з яким підписував К. І. Рубинський акт передачі раритетів, що становили гордість бібліотечної колекції.

У червні 1930 р. більше тисячі одиниць суспільно-політичної літератури, комплекти періодики передаються наказом

Наркомосвіти до бібліотеки Інституту історії партії і Жовтневої революції при ЦК КП(б)У. Значна кількість наукової літератури направляється до новоствореної медичної бібліотеки в Києві.

Репресивна політика по відношенню до науки виявляється і в нищівній чистці фондів бібліотек, що відбувалась під гаслом партійності. Вилучаються праці репресованих вчених, суспільно-політична, релігійна, художня література. Різко звужуються міжнародні контакти наукових бібліотек. Фонд ЦНУБ зазнає непоправних втрат.

1930 рік був останнім в житті К. І. Рубинського. Наприкінці 1929 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Об улучшении библиотечной работы», яка, вказуючи на незадовільний стан бібліотечної справи, відзначала, що до бібліотек проникли «класово-ворожі елементи». Почалося цькування старих кадрів. Виконуючи постанову, комісія політосвіти Харківської міської ради створює бригаду для перевірки діяльності ЦНУБ, до складу якої за рекомендацією Укрнауки включено К. І. Рубинського.

Комісія організовує конференцію читачів ЦНУБ, яка констатує недостатній зв'язок бібліотеки з радянською дійсністю, обмаль у штаті «марксіських сил», мізерні асигнування. Зберігся ганебний протокол засідання місцевому бібліотеки, організований бригадою перевірки бібліотеки, згідно з яким, посилаючись на «низку заяв» співробітників бібліотеки (прізвища заявників не вказуються), Рубинський відкликається зі складу бригади, звинувачений у необ'єктивному підході до її роботи.

За висновками бригади комісія політосвіти Міськради 17 березня 1930 р. ухвалює резолюцію, в якій констатує відірваність бібліотеки від завдань радянської науки, засміченість її кадрів класово-ворожими елементами. Керівництво бібліотеки звинувачується у збереженні незареєстрованих бібліотек емігрантської професури, що дозволяло Укрнауці давати в окремих випадках дозвіл на їх повернення колишнім володарям. Бібліотеку, її керівників звинувачують у переховуванні цінних рукописних фондів і документів з історії революційної боротьби від організацій, які їх розшукували, що розцінюється як відкрите політичне шкідництво. Рішенням комісії ЦНУБ потребує повної реорганізації, директор О. М. Ольховська, К. І. Рубинський (фактично заступник директора) підлягають звільненню, а справа про приховування цінних документів і бібліотек емігрантської професури передається на додаткове судове розслідування.

Вирок комісії був тяжким ударом для бібліотеки і, безумовно, для Костянтина Івановича. Страшні звинувачення вимагали від нього безкінечних відписок, довідок, роз'яснень, апеляцій у вищі інстанції та слідчі органи. Все це, разом зі зрадою деяких колег, багаторічною без відпусток і вихідних днів працею, занепокоєністю долею бібліотеки, підірвало здоров'я Рубинського.

Слід відзначити, що Укрнаука не дала згоди на його звільнення, і Костянтин Іванович продовжував працювати в бібліотеці до того фатального дня — 1 грудня 1930 р., коли туманним ранком

по дорозі на приміську станцію «Зелений гай» його було збито поїздом. Через кілька годин він помер у 1-й міській лікарні.

Ховали Костянтина Івановича прямо з лікарні 2 грудня. День був дуже морозний. На 1-му міському кладовищі зібралась невелика кількість людей. «Над свіжою могилою промовляли бібліотекарі наукових бібліотек, що ховали свого старшого товариша по бібліотечній роботі, а також виступив академік В. П. Бузескул, що знав Костянтина Івановича протягом 50 років», — сповіщав у некролозі останній номер 5/6 «Журналу бібліотекознавства та бібліографії», який так і не побачив світ, залишившись у архіві [126, с.92].

Обірвалося життя цільне і прекрасне, сповнене самовідданого служіння улюбленій справі. Близько 40 років К. І. Рубинський очолював найстарішу українську книгозбірню. У найважчі часи він зберіг національну гордість України — бібліотеку Харківського університету, її унікальні фонди, згуртувавши навколо себе колектив фахівців-ентузіастів.

У 1933 р. Харківський університет було відновлено, а Центральна наукова бібліотека знов стала його невід'ємною складовою частиною.

В особі К. І. Рубинського Україна мала видатного вченого в галузі бібліотекознавства. Він вніс значний внесок у розробку питання бібліотекознавства як науки, предмета бібліотекознавства. Його праці з історії бібліотечної справи, професійної освіти зберігають теоретичне та практичне значення і сьогодні. Історія розвитку бібліотекознавчої думки підтвердила правильність його теоретичних висновків. Бібліотекознавство визнано наукою і успішно розвивається. Бібліотечна професія набула соціально-значущого статусу, створена система бібліотечної освіти, біля витоків якої він стояв.

Сьогодні Центральна наукова бібліотека Харківського університету, за цілісність і збереження якої все життя боровся Костянтин Іванович, бібліотека майже з чотирьохмільйонним фондом, використовуючи нові інформаційні технології, разом з найстарішим університетом України готується зустріти свій 200-річний ювілей.

Вшановуючи пам'ять бібліотекознавця, Вченою радою університету засновано премію імені Костянтина Івановича Рубинського за найзначніші досягнення в галузі бібліотекознавства, бібліографії та історико-бібліотекознавчих досліджень. Першими її лауреатами стали бібліографи ЦНБ М. Г. Швалб, В. К. Мазманьянц, В. Д. Прокопова та доценти ХДУ Б. П. Зайцев і С. М. Куделко. Започатковано видання бібліографічних покажчиків у серії «Библиографии лауреатов премии им. К. И. Рубинского». У Центральній науковій бібліотеці традиційно проводяться наукові читання, присвячені К. І. Рубинському.

Відновлюючи історичну правду, бібліотекознавство України, яке зараз відтворює свою історію, має повернути національній культурі ім'я К. І. Рубинського.